

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Tehdit Unsuru Olarak Türkiye’de Tutulan İran Şehzadesi Salarüddeve

Sadık Sarısaman*

Giriş

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Ferdinand Saray Bosna’da Sırp milliyetçileri tarafından katledilmişti. Sırbistan katilleri koruduğu için 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya Macaristan İmparatorluğu Sırbistan’a savaş açtı. Böylece Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu. 29 Ekim 1914 tarihinde ise Osmanlı donanması Karadeniz’deki Rus limanlarını topa tuttu. Bu olay Rusya ve Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi anlamına geliyordu.

Bu şartlarda İran Şahı Ahmet Şah 1 Kasım 1914 tarihinde ülkesinin tarafsızlığını bir ferman ile ilan etti. İran’ın tarafsızlığı İtilaf Devletleri’nin işine gelmesine rağmen Rusya’yı memnun etmemişti. Ruslar Hariciye Nazırları Sazanov vasıtasıyla 6 Kasım tarihinde İran’a bir teklif götürdüler. Buna göre İran İtilaf Devletleri yanında savaşa katılırsa onun toprak bütünlüğü garanti edilecek ve Türkiye savaştan mağlup olarak çıkarsa Necef ve Kerbela gibi kutsal Şii şehirleri İran’a verilecekti. Ancak, İngilizler, İran’a mali destek vermeyi kabul etmişlerse de Necef ve Kerbela’nın bu ülkeye verilmesine Hindistan ve Mısır Sünnilerini rahatsız edeceği gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.

İran her ne kadar tarafsızlığını ilan etmişse de Azerbaycan’da bulunan Rus kuvvetleri Türk sınırını tehdit etmek suretiyle bu ülkenin tarafsızlığına zarar vermekte idi.31 Ekim’de Rus Büyükelçisi Kristovitz’i ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Alaüssaltana Rus kuvvetlerinin İran’ı boşaltmasını istedi. Alaüssaltana, Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığa riayet için Rus kuvvetlerinin İran’dan çekilmesini şart koştuğunu bildirdi. Ancak, Rusya Devletinin bu isteği kabul etmeyeceğine dair olan olumsuz cevap 5 Kasım’da İran Dışişleri Bakanlığına iletildi¹.

* Prof. Dr., Afyon Kocatepete Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyon/ TÜRKİYE, ssadik@aku.edu.tr ORCID: 0000-0001-7317-195X

1 Müverrihüddeve Sepehr, *İran Der Ceng-i Büzürg*, Tahran 1966, s. 90-91; Tanin, No.2204, 8 Şubat 1925; İkdâm, No: 6458, 11 Şubat 1915.

Bu şartlarda İran Türkiye ve müttefikleri açısından son derece önemli oldu. Zira, Batı Cephesi'nde Almanların başarılı olabilmesi için doğuda yeni cepheler açılması ve İtilaf Devletleri'nin meşgul edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple İran'ın İttifak Devletleri yanında savaşa katılması ya da hiç olmazsa müttefiklerin İran'daki faaliyetlerine göz yummasının sağlanması amaçlanmıştı. Bütün bu sebeplerden dolayı savaş planlarında sürekli olarak İran da dikkate alındı. Osmanlı Devleti ve Almanya daima İran'ı göz önünde bulundurdular. İran'a yönelik politikalar geliştirdiler.

Bunun dışında İranlı önde gelen devlet adamları ve önemli şahsiyetler de elde edilmeye çalışıldı. Bu şahsiyetler içerisinde Salarüddeve de vardı. O, Kaçar hanedanına mensup olması nedeniyle kendisinden ciddi anlamda yararlanılabilecek kişiler arasında yer alıyordu.

Salarüddeve'den Yararlanma Düşünceleri

Salarüddeve Kaçar Hanedanı'ndan Mehmet Ali Şah'ın kardeşi olup İran İnkılabı'nda meşrutiyetçilere karşı onun yanında yer almıştır. 1911 senesinde meşrutiyetçilerle savaşmış, Tahran kapılarında mağlup olunca devrik şah ile beraber Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştı².

O, Birinci Dünya Savaşı şartlarını kendi ikbali için bir fırsat telakki etti. Güçlü olduğu izlenimini vererek kendisine sahip çıkılmasını sağlamaya çalıştı. Bu amaçla 150 bin atlının emrine amade bulunduğunu, İran'da kendisini büyük bir kuvvetin beklediği yönünde propagandalar yaptı. Eğer başarabilirse nihai hedefi İran şahı olmakti³.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda Salarüddeve Almanya'da bulunuyordu. Almanlar onu Rusya aleyhine kullanmak amacıyla silahlandırarak İran'a sevk ettiler. 3 Ekim 1914 tarihli İkdam Gazetesi bu konuda şunları yazdı: *'Almanya'da bulunan Salarüddeve birçok esliha ve mühimmat tedarik ettikten sonra İran'ın Kasr-ı Şirin mevkiine muvasalat eylemiştir. Salarüddeve bu defa İran aleyhinde fenalık etmek fikrinde değildir. Kendisini defaaten aldatan Ruslar aleyhinde müşkilat çıkarmak istediği temin edilmektedir'*⁴.

Gazetelerde ayrıca onun Bahtiyari reislerinden Emir Müfehhem ile anlaştığı, yayınladığı beyannameler ile kabilelerin ve aşiretlerin tamamını Ruslardan öç

2 Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, C I, İstanbul 1928, s. 40.

3 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/146.

4 İkdam, 20 Eylül 1330/ 3 Ekim 1914, No: 6328, s. 1.

almaya ve İran’ı yabancıların zulmünden kurtarmaya davet ettiği haberleri de yer aldı⁵.

Öte yandan Osmanlı makamlarının Birinci Dünya Savaşı’nın hemen başında Salarüddeve’den faydalanmayı düşündükleri görüldü. Karadeniz olayını takip eden ilk günlerde Salarüddeve de gündeme geldi. Dahiliye Nezareti 31 Ekim 1914 tarihli telgrafında İran’a yönelik teşebbüs ve hareketlerde Salarüddeve’den yararlanma imkanının olup olmadığını IV. Ordu Kumandanı Cavit Paşa’dan sordu.

Cavit Paşa meseleye çok yönlü yaklaşım gösteren teferruatlı bir cevap verdi. O, öncelikle Salarüddeve’den istifade etmeye kalkmanın Türkiye ile ilişkiye giren İranlıların kaybedilmesi anlamına geleceğini hatırlattı. Onun Rusların İran’daki temsilcilerinden birisi olduğunu, güvenilemeyeceğini belirtti. Prens İran’da 1911 yılında meşrutiyetçilere karşı savaştığını da zikretti. Eğer Salarüddeve Osmanlı Devleti’nden hizmet talep etmiş ise görev vermeden evvel mutlaka “*teminat-ı lazıme*” alınması gerektiğini bildirdi. Cavit Paşa bütün bunlara rağmen Tahran Büyükelçiliğinden de ayrıntılı bilgi istenilmesini gerektiğini yazdı.⁶

Bununla birlikte Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti de Erzurum, Van, Musul ve Bağdad Vilayetlerine 31 Ekim 1914 tarihli bir telgraf göndererek İran’da yürütülecek olan faaliyetlerde Salarüddeveden istifade etmenin mümkün olup olmayacağı konusunda görüş sordu⁷. Musul Valisi Nazif Bey bu şahsı tanımadığı, Musul bölgesinde bilinen bir kişi olmadığı şeklinde cevap verdi. Vali Bey Tahran Büyükelçiliği’nden bilgi alınmasının daha doğru olacağını bildirdi⁸.

Van Vilayetinden gelen cevapta ise olumsuz görüş bildirilmiştir. Salarüddeve’nin İran’da iyi bir şöhrete sahip olmadığı, himaye edilerek İran’a gönderilmesinin Osmanlı-İran ilişkilerini zedeleyeceği görüşüne yer verilmiştir. Vali Cevdet Bey Salarüddeve’nin şimdilik İstanbul’da alkonulması önerisinde bulunmuştur⁹. Görüldüğü üzere Salarüddeve hakkında resmi makamlardan alınan ilk bilgiler ağırlıklı olarak güvenilir olmadığı merkezinde toplanmıştır.

Bu sırada kâh Salarüddeve’nin kâh Zillüssaltana’nın oğlu olduğunu söyleyerek hüviyetini saklayan birisi de Süleymaniye Mutasarrıfı nezdinde misafir olarak

5 Tanin 17 Teşrinievvel 1330/ 30 Ekim 1914, No: 9022.

6 Mehmet Kenan, age., s. 75.

7 BOA. DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/ 04.

8 BOA. DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/ 01.

9 BOA. DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/ 07.

bulunuyordu. İnan'ın Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçmesi ihtimaline karşılık Salarüddevele başta olmak üzere bu kişilerden istifade edilmesi ciddi olarak düşünülüyordu¹⁰.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Salarüddevele ile ilgilendiğini gören İnan yetkilileri hükümetlerini uyararak endişelerini dile getirdiler. Kirmanşah'dan İnan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 252 sayılı telgrafta, beş gün önce Yahyaeddin ve Yüzbaşı Baha Beyler'in Bağdat'tan Kirmanşah'a geldikleri, Salarüddevele'nin bazı aşiret reisleriyle beraber Kirmanşah'a girmesine izin verilmesini istedikleri belirtilmiştir¹¹.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Bağdat Vilayeti'ne 3 Şubat 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta ise Salarüddevele ve beraberindekilere gerekli kolaylığın gösterilmesi talep edilmiştir. Salarüddevele'nin ne şekilde görevlendirilecekleri hususunda Süleyman Askeri Bey'in bilgisinin bulunduğu belirtilmiştir¹². Bu belgeden hareketle Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığına getirilen Süleyman Askeri Bey'in Salarüddevele'yi de kullanmak istediği düşünülebilir.

Ancak, Süleyman Askeri Bey, Başkumandanlık Vekaleti'ne göndermiş olduğu 6 Şubat 1915 tarihli telgrafında İnan aşiretlerini ve hürriyetperverlerini kendisine çekmeyi başardığını, bu durumda Bağdat'a gönderilmek istenilen Salarüddevele'den bir fayda temin edilemeyeceğini belirtti. O, Salarüddevele'nin Bağdat'a uğramaksızın bulunduğu yerden Deyrizor'a dönmesini ve orada talimat beklemesini istemiştir¹³. Öyle anlaşılıyor ki Süleyman Askeri beraberindeki İnanlıları rahatsız edeceği gerekçesiyle Salarüddevele'yi yanına çağırılmamıştır.

Bununla birlikte Rauf Bey Heyeti Saferiyesi'nin İnan harekatı sırasında da Salarüddevele gündeme geldi. Almanlar'ın Kirmanşah Konsolosu Schunemann Kirmanşah Valisi Emir Müfêheme ve halka Salarüddevele'nin Rauf Bey'in yanında olarak Kirmanşah üzerine yürümekte olduğu yalanını yaydı¹⁴. Tabii ki bu şayia İnan'da Osmanlı aleyhinde bir hava yarattı. Bu durum karşısında Enver Paşa Rauf Bey'e gönderdiği 9 Mayıs 1915 tarihli telgrafta "*Salarüddevele ile kat'ıyyen*

10 ATASE Arşivi, K:553, D: 2150, F:6.

11 Müverrihüddevele Sepêhr, age., s. 96.

12 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 0 8/32 Tarih: 18 Rebiülevvel 1333/21 Kanunisanı 1330/3Şubat 1915.

13 ATASE Arşivi, K: 553, D: 2150, F: 6.

14 ATASE Arşivi, K: 7, D: 42/ 37-A, F: 20-3.

münasebette olmadığımızı Emir Müfvehhem’e temin ve kendisine mesarif-i seferiyye için münasip miktar para veriniz.” diyordu¹⁵.

Almanlar menfi propagandalarını o kadar ileriye götürdüler ki Rauf Bey’in “*Eğer Kırmanşah’a gelmiş olsaydım nankörlüklerine layık bir surette şehri cezalandırarak ve şimdi de başlarına Salarüddevle’yi musallat etmiş olacaktım*”¹⁶ dediğini dahi ileri sürdüler.

İranlılar’ın Rauf Bey Heyeti’ne karşı olumsuz tavırlarından hoşlanmayan Enver Paşa Salarüddevle’yi İran’a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanabilecekleri uyarısında bulundu. O, Tahran Büyükelçisine gönderdiği 17 Mayıs tarihli telgrafında Salarüddevle’yi İran Hükümeti’ne güçlük çıkarmamak için Konya’da tuttuklarını, gerekirse serbest bırakabileceklerini yazdı¹⁷.

Oysa daha sonraları Rauf Bey Güney İran’da zorlanınca Salarüddevle’den istifadeyi ciddi bir şekilde gündeme taşıdı. O Enver Paşa’ya yazdığı 29 Haziran 1915 tarihli telgrafında öncelikle heyeti seferiyesi ile ilgili olarak İran Hükümeti’nin menfi propagandalarını ve Tahran Büyükelçisi Asım Bey’in bu hükümet nezdinde hiçbir tesir göstermemesini eleştirmiştir. Rauf Bey “*Tahran Hükümeti’ne karşı elimizde yegâne tehdid Salarüddevle’dir*” ifadesini kullandığı telgrafında bütün Güney İran sınırı boyunca bu ülke dahilindeki Sünni ve Şii Kürt aşiretlerinin Salarüddevle’ye bağlı olduklarını iddia etmiştir. Kendisine zamanında yardım kuvveti yetiştirilemediği takdirde Salarüddevle’nin bir an evvel yanına gönderilmesini talep etmiştir. O, İran Hükümeti’nin kendisi aleyhindeki tertiplerini yerle bir etmek için Salarüddevle vasıtasıyla İran aşiretlerini harekete geçirmek istediğini belirtmiştir.¹⁸ Bu arada Salarüddevle’nin Osmanlı sınırına gelerek Azerbaycan’ı ayaklandırabileceğine dair Türk makamlarına yönelik önerileri olmuştur¹⁹.

Enver Paşa bu isteği şimdilik kaydıyla yerinde bulmamış ve reddetmiştir. Yolda olan Türk askerleri ulaşana kadar Hanikin’deki hudud taburlarından kendisine takviye gönderileceğini bildirmiştir²⁰. Görüldüğü üzere Salarüddevle yine devreye sokulmamıştır.

XIII. Kolordu’nun İran içlerinde ilerleyerek Hemedan’a kadar geldiği sıralarda

15 ATASE Arşivi, K: 200, D: 479/ 839, F: 1.

16 ATASE Arşivi, K: 195, D: 814/824, F: 9-2.

17 ATASE Arşivi, K: 7, D: 42/ 37-A, F: 26-2.

18 ATASE Arşivi, K: 195, D: 250/ 285, F:3.

19 ATASE Arşivi, K: 281, D: 2/ 1001, F:10.

20 ATASE Arşivi, K: 195, D: 250/ 285, F:3-5.

Salarüddeve'nin adı yeniden duyulmaya başlandı. Tahran'daki Rus ve İngiliz büyükelçileri Ahmet Şah'ı Salarüddeve vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndürmeye çalışmışlardır. Prens'in Osmanlı Ordusu ile beraber bulunduğu, ordu Tahran'a ulaştığında İran tahtına onu geçirecekleri yolunda propaganda yaptılar. Hatta İran şahını beraberlerinde Mazenderan'a götürmeye ikna için de Salarüddeve'yi bir tehdit unsuru olarak kullanmaya çalıştılar. Bu şartlarda Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey, Ahmet Şah ile görüşerek Türkiye'nin böyle bir niyeti olmadığı konusunda kendisine teminat vermek durumunda kaldı. Ancak Şah'ın İtilaf Devletleri temsilcilerinin isteğine uyarak Tahran'ı terk etmesi durumunda bu ihtimalin de göz önünden uzak tutulmamasını ima etti. Şah bu tehdit üzerine Mazenderan'a gitmekten vazgeçti²¹.

Öte yandan gerçek olmamakla birlikte Salarüddeve'nin Ekim 1916 sonlarında 200 kişilik kuvvetiyle Şiraz'a girmek isteyen Rus taraftarı Ferman Ferma'ya engel olduğu haberleri duyuldu. Asak isminde bir İngiliz miralayı ile birlikte bulunan Ferman Ferma Bare'ye dönmek zorunda kaldığı belirtildi²².

Salarüddeve'nin Türkiye'de Gözetim Altında Tutulması

Salarüddeve 2 Ocak 1915 tarihi itibarıyla Urfa'da bulunuyordu. Kendisine orada kalmaya devam etmesi emredildi²³. Bilahare Bağdat'a doğru yola çıktı. Fakat Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Bağdat Valiliğine gönderdiği 5 Şubat tarihli telgrafla yolculuğun durdurulmasını emretti. Bu mümkün olmazsa Bağdat'a geldiğinde alkonularak yola devam ettirilmemesini istedi.²⁴

Prens Salarüddeve 21 Şubat 1915 günü ise Şehrizer'a gelmiştir. Burada Mutasarrıf Ali Suad Bey'le görüşmüştür. Kendisi hakkında bir karara varılmasını istemiş, şehir şehir dolaştırıldığından dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir. Kendisinden faydalanılmayacaksa İstanbul'a ya da Berlin'e gönderilmesini rica etmiştir²⁵.

Bu arada Salarüddeve "*muhtıra*" başlıklı metinler oluşturarak meramını anlatmaya çalışmıştır. O, bunlardan ilkinde yoldan geri döndürülmesinin sebebini bilmediğini, gerekirse tek başına İran'a girebileceğini söylemiştir. Osmanlı Devleti'nden hiçbir

21 ATASE Arşivi, K: 200, D: 252/ 840, F: 107.

22 ATASE Arşivi, K: 254, D: 254/ 842, F: 60.

23 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/05 Tarih: 15 Safer 1333/20 Kanunievvel 1330/2 Ocak 1915.

24 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/27 Tarih:21 Rabiulevvel 1333/24 Kanunisani 1330/6 Şubat 1915.

25 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/21 Tarih: 6 Rabiulahir 133/8 Şubat 1330/21 Şubat 1915.

şey istemediğini, tek talebinin rahat bırakılması olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen yine de Osmanlı planları için elinden geldiği kadar çaba göstereceğine söz vermiştir. Bunun da kabul edilmemesi halinde Berlin’e gönderilmesini istemiş; *“Berlin’de ikamet edeyim. Vē ne vakit vücutumdan bir hudmet taleb olunursa ifaya hazırım”* demiştir.

Bir süreliğine Türkiye’de ikameti isteniyorsa gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Almanya tarafından kendisine yazılı bir kararın gönderilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir. Bu tekliflerin hiçbiri kabul olunmadığı taktirde ne Osmanlı Devleti’nden ne de Almanya’dan hiçbir talebi olmadığını, sadece Avrupa sınırına kadar gitmesine müsaade edilmesini buradan sonrası için başının çaresine bakabileceğini söylemiştir²⁶.

Salarüddevle’nin ikinci muhtırası Türkiye’de ikamete mecbur edildiğini kesin olarak anlamış olmasından sonradır. O, artık ne İran’a ne de Almanya’ya gitmesine izin verilmeyeceğini öğrenmiştir. Prens, bu muhturada olaylar sonuçlanıncaya, yani savaşın bitimine kadar Osmanlı topraklarında kalacak ise netice ne olursa olsun İran’daki emlak ve arazilerinin, ailesinin, evlatlarının ve her türlü hukukunun korunmasını istemiştir.

Muhturada değindiği ikinci önemli konu ise hanımının Osmanlı topraklarında ikametine müsaade edilmemiş olmasıdır. O, bu taktirde eşinin Berlin’e gönderilerek orada istirahatına imkân verilmesini, bunun için Sefer Muhtar Paşa’nın bilgilendirilmesini talep etmiştir. Eşini Berlin’e kendisinin götüreceğini, bu yolculuk sırasında İstanbul Almanya Büyükelçiliği’nin de bir memuru mahsusu yanına vermesi lazım geldiğini söylemiştir. Kendisinin yokluğu sırasında amcası Rüknüsaltana ve Salar Muzaffer’in Osmanlı topraklarında kalacaklarını, bu zaman zarfında Nafiz Bey’in de bu kişilerle beraber bulunacağını belirtmiştir. Eşini Berlin’e götürdükten sonra geri döneceğini bildirmiştir²⁷.

Diğer taraftan 23 Şubat 1915 tarihinde yanına refakatçi olarak gönderilen Nafiz Bey Şehrizer’a ulaşmıştır. Salarüddevle ondan İran’a gitmesi ya da Almanya’ya gönderilmesi hususunda kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Ancak Nafiz Bey bu kararı verebilecek durumda olmadığı için herhangi bir sonuç alması mümkün olmamıştır. Salarüddevle’nin 24 Şubat günü Şehrizer’dan hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Onun yolculuğunu kolaylaştırmak amacıyla Pozantı’dan Konya’ya biri açık diğeri kapalı iki vagon talep edilmiştir. Gözetim altında

26 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/90.

27 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/89.

bulunduğunu anlayan ve talepleri kabul edilmeyen Salarüddeve Konya'da kalmağa razı olmuştur. Bu yüzden onun ikamet edebileceği uygun bir yer aranmaya başlanmıştır²⁸ Bu amaçla Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden 27 Şubat 1915 tarihinde Konya Vilayetine gönderilen telgrafta Salarüddeve ve ailesi için Konya'da geniş ve güzel bir ev hazırlanması emredilmiştir²⁹.

Bunun üzerine Konya Valisi Azmi Bey Prens salarüddeve'nin kalacağı evi hazırlamak için yanında ailesinin bulunup bulunmadığı, evde kaç kişinin ikamet edeceğine dair bilgileri 25 Şubat 1915 tarihli bir telgrafta Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir.³⁰

Bilahare ev hazırlanmış olup Salarüddeve bir müddet Konya'da ikamet etmiştir. Burada bulunduğu süre içerisinde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın kendisi hakkındaki kararını vermesini beklemeye başlamıştır³¹.

Öte yandan bu tarihlerde Konya Valisi Azmi Bey Salarüddeve'nin yanında bulunan amcası Rüküddeve'nin serbest bırakılması için Dahiliye Nezaretine müracaat etmiştir. Azmi Bey'in müracaatının sebebi artan masraflardır. Zira, Salarüddeve amcası Rüküddeve'nin İsviçre'de sefalet içerisinde yaşayan ailesi için yüzlerce lira talep etmişlerdir. Vali belirtilen miktarda paranın verilmesini mümkün görmediğinden bu kişinin serbest bırakılarak İsviçre'ye ailesinin yanına gitmesine müsaade edilmesinin uygun olup olmadığını 25 Mayıs 1915 tarihli yazı ile Dahiliye Nezaretine sormuştur³². Dahiliye Nezareti ise aynı konuda Başkumandanlık Vekaleti'nden görüş istemiştir³³ Bilahare Rüküddeve'nin İsviçre'ye gittiği görülmektedir. Bu arada Salarüddeve'nin Konya'dan ayrılması kararı alınmıştır. O, bu sebeple 25 Haziran gecesi yola çıkarılmasını Talat Paşa'dan rica etmiştir.³⁴

28 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/16 Tarih: 10 Rabiulahir 1333/12 Şubat 1330/ 25 Şubat 1915.

29 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/12 Tarih: 12 Rabiulahir 1333/14 Şubat 1330/27 Şubat 1915.

30 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 05 Gömlek: 08/08 Tarih: 10 Rabiulahir 1333/12 Şubat 1330/ 25 Şubat 1915.

31 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/38.

32 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/23.

33 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/25 Tarih: 18 Recep 1333/19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915.

34 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/38.

Diğer taraftan Salarüddevlle 14 Temmuz 1915günü Bursa’ya ulaştı.³⁵ Arkadaşı Dr. Veber’e yazdığı mektupta kendisinin Osmanlı yetkilerinin taleplerine uyarak Bursa’ya gitmeği kabul ettiğini belirterek aradan 15 gün geçtiği halde buradan hareketine dair bir bilgi verilmemesini eleştirmiştir.³⁶

Öte yandan Salarüddevlle Bursaya geldiğinde önce bir ay kadar Çekirge’de Splendid otelinde kalmıştır. Bilahare Bursa Ermenilerinden Diran Güleryan’ın köşkü kiralanmış ve burada oturmaya başlamıştır. Söz konusu köşk metruk iplik fabrikası ve kozahaneleri yakınındaydı. Büyükçe bir bahçe içinde bulunuyordu. Odaları ve salonu Arap tarzında ve oldukça muntazam tefriş edilmişti. Prens yanında hiç eşyası olmadığından eşyaları, mefruşatı, yataklar ve sofa takımlarıyla birlikte on beş liraya kiralanmıştı. Prens bu köşke taşınır taşınmaz bir Ermeni bayanı müdire olarak yanına aldı. Bu bayan da Ermeni hizmetçiler bulup getirdi³⁷

Salarüddevlle’ye Bursa’da ikameti sırasında bir otomobil tahsisi de söz konusu olmuştur. Bursa valiliği Sadrazamlık makamına müracaat ederek vaat edilmiş olan arabanın temin edilerek Bursa’ya gönderilmesini 3 Ağustos 1917 tarihli telgrafla talep etmiştir.³⁸

Ancak elde edilen istihbarat bilgileri Salarüddevlle’nin sıkı bir göz hapsine alınmasına yol açmıştır. Bu karara yol açan gelişmelerden ilki yanına verilen polis memuruna Mudanya sahillerinin ne şekilde korunduğu, denizaltının ne olduğu gibi sorular sormasıdır. Bu konuşmalar firar niyetinde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Emekli Albay Hilmi Bey’in Salarüddevlle’nin kaçmak arzusunda olduğu, bazı devlet erkanına suikast yapmayı planladığı şeklindeki ihbarları da kanaatin kuvvetlenmesine yol açmıştır.³⁹

Bursa Vali Vekili Ahmet Mithat Efendi 6 Şubat 1916 tarihli telgrafıyla Dahiliye Nezaretini Salarüddevlle’nin firar etme ihtimali bulunduğu hususunda bilgilendirmiştir. Buna göre Prens Salarüddevlle öncelikle İran’a kaçmayı, oradan da İngilizlerle iş birliği içerisinde Musul’a saldırıyı planlamaktadır. Kaçmadan

35 BOA.DH.EUM. ŞB.75 Dosya: 75 Gömlek: 04/39.

36 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/64.

37 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/145.

38 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/170 Tarih: 16 Şevval 1335/5 Ağustos 1335/5 Ağustos 1917.

39 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya:75 Gömlek:04/146. Vali Hakkı Bey, albayın bu ihbarına şüphe ile yaklaşmış, bu kişinin geçmişinin parlak olmadığı zalim olarak bilindiği, maaşı kesildiği, kendini önemsettirmek ve tekrar kendisine görev verilmesini temin etmek amacıyla yalan ihbarda bulunmuş olabileceği şüphesine yer vermiştir. BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/146.

evvel de intikam almak amacıyla Sadrazam Talat Paşa'yı ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı suikastla ortadan kaldırmayı istemektedir. Bu amaçla suikast için adamlar araştırmaktadır. Bu kişileri Çerkez ve Dağıstan ahalisinden seçmek arzusundadır.

Bu arada son haftalar içerisinde Yunan asıllı Avusturya konsolosu gece ve gündüz prensin konağına gidip gelmektedir. Amerika konsolosluğu henüz tasdik edilmemiş bulunan Mösyö Eroyit? Avusturya konsolosuyla birlikte prensle görüşmüştür. Eski Drama Mutasarrıfı Halil Bey de sık sık onlarla buluşmaktadır. Ermeni ve Rum kökenli erkeklerin ve kadınların dikkat çekici bir şekilde beklenmedik zamanlarda Salarüddeve'nin evine gittikleri görülmüştür. Prensın maiyetinde bulunan aşçı ve uşak gibi hizmetkarlar da İstanbul'dan sürülme serserilerden ibarettir.

Valilik bu şartlarda Salarüddeve'nin maaşını kesmeyi düşünmüş ise de Avusturya konsolosu marifetiyle dışarıdan yardım görmesi mümkün olduğundan bu tedbirden vazgeçmiştir. Ancak Prensın tasavvurlarını delilleriyle açığa çıkarmak şimdilik mümkün görünmemiştir. Bu sebeple gözetim altında tutulması ve görüşmelerinin sınırlandırılmasını teklif etmiştir⁴⁰. Valilik güvenlik tedbirlerinin alınması için bu bilgileri aynı gün Polis Müdüriyeti Umumiyesi ile de paylaşmıştır⁴¹.

Bu gelişmeler üzerine ilk olarak bütün olumsuzlukların baş müsebbibi olarak görülen Avusturya Konsolosu'nun Bursa'daki görevinden alınması gündeme gelmiştir⁴² Merkez Kumandanlığınca da gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.⁴³ Bu çerçevede gerek Salarüddeve'nin Bursa'da ikamet ettiği dönem içerisindeki hal ve hareketleri gerekse İran'da bulunduğu zamandaki faaliyetleri ile siyasi görüşlerinin ve mevcut haldeki fikirlerinin öğrenilmesi için istihbarat toplanması emr edilmiştir.⁴⁴

Bu çerçevede Salarüddeve'nin Dr. Veber ile mektuplaşması da takip altına alınmıştır. Mektuplardan birisinde Salarüddeve Dr. Veber'e yanına güvenilir bir adamını göndermesini istemiş, bunun son derece gerekli olduğunu vurgulamıştır⁴⁵.

Bu arada Emniyeti Umumiye İstihbarat Müdüriyeti'nden Bursa Vali Vekilliği'ne gönderilen 6 Şubat 1916 tarihli telgrafta Salarüddevenin köşk dışına çıkmasının

40 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/109, 111, 49.

41 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/48.

42 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/49.

43 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/46, 47.

44 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/150 Tarih: 19 Muharrem 1335/2 Teşrinisani 1332/15 Kasım 1916.

45 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/66.

diğer insanlarla görüşmesinin kesinlikle engellenmesi, her türlü hal ve hareketinin sıkı surette gözetim altında bulundurulması firarına meydan verilmemesi istenmiştir.⁴⁶

Bu emir doğrultusunda Salarüddeve’nin kaldığı köşkün etrafındaki güvenlik tedbirleri artırılmıştır. Zira, köşk zamanına göre şehir kenarında tenha bir mahallede bulunuyordu. Köşk’ün bahçe duvarları muntazam değildi. Bu yüzden köşkün etrafına jandarma yerleştirildi. Salarüddeve beklemediği bu gelişmeler üzerine telaşlandı ve öldürüleceği endişesine kapıldı. Bilahare bir suikast olmayacağını anladı ve rahatladı.

Ancak Salarüddeve’yi zor duruma düşüren yeni ihbarlar gelmeye devam etti. Emekli Albay Hilmi Bey Prens’in önemli evrakların bulunduğu bir çantayı kendisine saklatmak istediğini haber verdi. Bu bilgi ihbarı yapan kişinin güvenilirliği nedeni ile ihtiyatla karşılanmış olmakla birlikte var olan şüpheleri artırmıştır.⁴⁷

Bu arada Salarüddeve gözetim altında tutulduğu dönemde Bursa’daki kaplıcalara gitmek için izin istemiştir. Valilik bu izni kendi başına verememiş ve Dahiliye Nezaretine başvurmuştur. Bakanlık 5 Nisan 1916 tarihli cevabında şüpheli şahıslar ile temasta bulunmamasını ve firarının engellenmesi hususunda gerekli tedbirlerin alınması şartıyla kaplıcalara gidip gelmesinde bir sakınca olmadığı cevabını vermiştir.⁴⁸

Bundan sonra da Salarüddeve’nin sıkı denetimi devam etmiştir. O, bu şartlarda Bursa’da ikametini esaret olarak değerlendirmiştir. Hatta Prens kendisine yapılan muameleyi haksız bulmuş, protesto eder gibi herkesle teması kesmiş ve inzivaya çekilmiş, evinden dışarı çıkmaz olmuştur.⁴⁹ Bursa Valisi Hakkı Bey bu süreçte Salarüddeve’nin şahsı ve hayatı endişesine düştüğü, bu psikolojideki birisinin kendisine zararı dokunabileceği uyarısında bulunarak üst makamları bilgilendirdi.⁵⁰

Bu arada Bursa Valisi Hakkı Bey Salarüddeve’yi ziyaret etme izni aldığını söyleyen Avusturya konsolosu ve Almanya Konsolosunun vekili Tiryano’nun

46 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/43.

47 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/146.

48 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek:04/107 Tarih: 1 Cemazeyilahir 1334/23 Mart 1332/5 Nisan 1916.

49 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/156.

50 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/146.

ifadelerinin doğru olup olmadığını öğrenmek amacıyla Dahiliye Nezaretinden bilgi istemiştir. Tiryano Alman büyükelçisinin Osmanlı Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği mektupla kendisine ve hanımına ziyaret izin verildiğini iddia etmişti. Bilahare Dahiliye Nezareti Tiryano'yu doğrulayan bir görüş beyan etmiş, arada bir ziyaret etmelerinde mahzur görülmediğini bildirmiştir⁵¹.

Öte yandan Salarüddeve'nin tecrit uygulamasında giderek bir yumuşama sürecine girilmiştir. Hatta tebdili hava için Gemliğe gitmek isteğine valilik olumlu bakmıştır. Ancak resen izin verme cesaretini gösterememiştir. Talebi olumlu görüşü ile birlikte Dahiliye Nezaretine iletmiştir.⁵² Dahiliye Nazırı Talat Paşa ise 21 Mayıs 1917 tarihli cevabında bir özel memur refakatinde Gemlik'e gitmesinde herhangi bir mahzur olmadığını bildirmiştir⁵³.

Sonuç

Salarüddeve'yi İran'da önce Almanlar kullanmak istediler ve sınır bölgesine götürdüler. İkinci olarak Osmanlı devreye girdi. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına dahil olduğunda Salarüddeve'den faydalanılıp faydalanılmayacağı devlet birimleri arasında yazışmalar yapılmasına yol açtı. Ancak, elde edilen bilgiler çerçevesinde ona güvenilemeyeceği kanaati ortaya çıktı. Bu sebeple elde tutmakla yetinildi. Yine de zaman zaman Salarüddeve ismi Süleyman Askeri Bey, Rauf Bey Heyeti Sefreriyesi ve 13. Kolordu Harekâtı dönemlerinde çeşitli sebeplerle gündeme geldi. Fakat Osmanlı Devleti Salarüddeve'yi İran'a veya diğer rakiplerine karşı hiçbir zaman kullanmadı. Sadece elde tehdit unsuru olarak tutmakla yetindi.

Prens Salarüddeve nihayetinde Bursa'da ikamete mecbur edildi. Burada da bazı şüpheli halleri nedeni ile firar edebileceği görüşü ağırlık kazandı. Bu sebeple sıkı bir gözetim altında tutuldu. İsteddiği herkesle rahatça diyalog kurmasına izin verilmedi. Hakkında teferruath bilgi toplandı. Bütün faaliyetleri araştırıldı. Ancak, 1917 yılından itibaren biraz daha rahat hareket etmesine göz yumuldu. Salarüddeve Olayı hakkında şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür:

1- Önceden Rus taraftan iken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile birlikte Almanya'ya giden Salarüddeve savaşta İttifak Devletleri'nin yanında yer alarak onla-

51 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek:04/113 Tarih: 14 Cemazeyilahir 1334/5 Nisan 1332/18 Nisan 1916.

52 BOA.DH.EUM. ŞB.2 Dosya: 75 Gömlek: 04/157 Tarih: 29 Recep 1335/21 Mayıs 1333/21 Mayıs 1917.

53 BOA.DH.EUM. ŞB.2, Dosya: 75 Gömlek: 04/159.

ra hizmet etmek ve bu grubun savaştan galip çıkması durumunda İran tahtına geçmek, bu gerçekleşmezse önemli bir yer ve mevki kazanmak emelinde idi.

- 2- Ancak İran yönetiminin ustaca politikaları gerek Türkiye ve gerekse Almanya’yı mevcut yönetime açıkça cephe almaktan alıkoydu.
- 3- Türk yöneticilerinin öncelikle Salarüddeve’ye lekeli geçmişinden dolayı tam bir itimad besleyemedikleri ve sürekli kuşku ile yaklaşıtları anlaşılmaktadır. Ancak onun İran’a karşı bir tehdit unsuru olarak elde tutulmasına da dikkat edilmiştir.
- 4- Salarüddeve’nin Ruslar’a karşı beyanname neşretmek ve aşiretlerle irtibata geçmek dışında önemli bir faaliyeti olmamıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi.
İkdam Gazetesi.

Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, C I, İstanbul 1928.

Müverrihüddeve Sepehr, *İran Der Cengi Büzürg*, Tahran 1966.

Tanin Gazetesi.